

Hajdu Péter
SZÖVEGVÁLTOZAT –
NOVELLAVÁLTOZAT – MŰFAJVÁLTOZAT

A Mikszáth kritikai kiadás némely tapasztalatai

Mikszáth Kálmán összes műveinek kritikai kiadásából az első kötet 1956-ban jelent meg. Bisztray Gyula rendezte sajtó alá, és ő volt az egyik sorozatszerkesztő is, a másik Király István. Több mint fél évszázad telt el azóta, és közben rengeteget változott a világ. Mind általában az irodalom, mind a textológia elméletében forradalmi változások mentek végbe, a technológiai fejlődés átalakította az olvasás kultúráját, és egészen más ma egy kritikai kiadás társadalmi kontextusa, mint akkor volt. Az utóbbi aspektusról kellőképpen árulkodik, hogy az 1900-as évek nagyregényeinek megjelentették „fapados” változatát is, ugyanolyan borítóval, ugyanazzal a sorszámmal a sorozaton belül, de „Kritikai jegyzetek nélkül”. Nyilvánvaló, hogy nem létezhet kritikai kiadás szövegkritikai apparátus nélkül, hiszen éppen a szövegváltozatok számbavétele tesz egy kiadást kritikaivá; a kritikai összkiadás egyes köteteinek tehát voltak (illetve az antikváriumokban, a könyvtárakban ma is vannak) párhuzamos, nem kritikai változatai. Díszes összkiadásként szolgált ugyanis, és az olyanok számára, akik szerették volna megvásárolni a Mikszáth összest, de a jegyzetapparátus nem érdekelte őket, kínáltak egy olcsóbb változatot: huszonöt forint helyett húszért. Nemcsak a megjelenések bibliográfiai adatait és a szövegkritikai jegyzeteket hagyták el, hanem a befogadástörténetre vonatkozó összefoglalásokat is, de jellemző módon, igaz, minimalizált formában, megtartották a tárgyi magyarázatokat mint az *Idegen szavak magyarázata* című szójegyzéket. A kritikai kiadás, a forrásközlés és a népszerű kiadás ilyen összemosódása visszatekintve meglehetősen furcsának látszik. A kritikai kiadás ma egyrészt felbecsülhetetlenül hasznos eszköze az így hozzáférhető szövegekkel dolgozó irodalmároknak, másrészt

a nemzeti szövegörökség megőrzésének legfontosabb médiuma, és mint ilyen lehet alapja a népszerű kiadásoknak.

Maguk a kisprózai alsorozatok is mintegy ötven évvel ezelőtt indultak meg. Az *Elbeszélések* első kötete 1962-ben, a *Cikkek, karcolatoké* 1964-ben jelent meg. Amikor tehát még mindig dolgozunk a sorozat befejezésén, egy fél évszázados vállalkozásba kell bekapcsolódnunk, és ez egyfelől korlátozza az alkalmazható szövegkiadási eljárások körét, másfelől folyamatos szembenézésre kényszerít a vállalkozás történetével és tágabban a magyar textológia hagyományával. Hiszen amikor jómagam először vállalkoztam egy novelláskötet sajtó alá rendezésére,¹ a sorozatszerkesztők, Szegedy-Maszák Mihály és Fábri Anna úgy döntöttek, hogy a további köteteket is a sorozat folytatásaként kell megszerkeszteni, meg kell tartani a struktúrát, és szemléleti változtatásokat is csak módjával szabad eszközölni.²

Először lássunk néhány inkább technikai jellegű problémát, amelyek azonban nemcsak gyakorlati szövegkiadási kérdéseket vetnek fel, hanem elméleti dilemmákhoz is vezethetnek. Annak idején a sorozatot csak nagyjából tervezték meg. Fennmaradtak ugyan az MTA valaha volt Mikszáth Kálmán-kutatócsoportjának anyagai között³ Bisztray Gyula tervei az utolsó novelláskötetek-

¹ Az első ilyen kötet – MIKSZÁTH Kálmán, *Elbeszélések 13, 1888*, s. a. r. HAJDU Péter, Argumentum, Budapest, 2001 (MKÖM, 39) – az 1888-as novellákat tartalmazza.

² Hangsúlyozni kell, hogy ez tudatos és vállalt döntés volt. Van ellenpélda is: a Jókai Mór összes műveinek kritikai kiadását sorozatszerkesztőként folytató Eisemann György úgy döntött, jórészt új elméleti alapokra helyezi a sorozat további kötetek kiadását, amit vizuálisan is jelez, hogy az új kötetek immár nem kékek, hanem sárgák. A Mikszáth-sorozatot folytató Argumentum Kiadó továbbra is piros vászonban jelenti meg a köteteket. Csakhogy: közben jelentek meg barna és bordó kötetek is; olyan vászon, amilyenbe eredetileg kötötték Mikszáthot, ma már nincs a piacon; viszont az új kötetek színe állítólag nagyon hasonlít ahhoz, amilyenek az első kötetek 1956-ban voltak, ám azóta azok a példányok úgy kifakultak, hogy a könyvespolcon ez a hasonlóság egyáltalán nem látszik. Ezek a külsődleges nehézségek mintegy vizuális metaforáját adják a sorozat folytatásával járó nehézségeknek.

³ A Mikszáth Kálmán-kutatócsoport többek személyes emlékezete szerint az MTA TKI finanszírozásában, igen szerény költségvetéssel működött az 1990-es években, de valamikor 2004–2005 táján megszűnt. Azóta minden intézményes háttér nélkül, kis túlzással azt mondhatnánk, „hobbiból” csinálja, aki csinálja.

re, de az a novellamennyiség, amit ő összegyűjtött, és amivel nekem sikerült a korabeli sajtót pásztázva kiegészíteni, nem elég az általa tervezett három kötetre. Ez persze részben a finanszírozás mai nehézségeiből adódik. A Bisztray által sajtó alá rendezett 41. kötet mindössze tizenhat novellát tartalmazott 130 oldalnyi főszöveggel.⁴ Az általam kiadott, hasonló terjedelmű novellaanyagot tartalmazó, ám jóval nagyobb jegyzetapparátussal ellátott 42. kötetet a kiadó már túlságosan vékonyknak találta: nem érdemes kemény vászonkötésben ilyen vékonyka könyveket kiadni, és nehéz az ehhez szükséges sűrűséggel forrásokra pályázni. Ráadásul a Bisztray tervezte három hiányzó kötetből kettő, a 43. és a 45. még ennél is kevesebbet, mindössze tíz-tíz novellát tartalmazott volna, igaz a köztük lévő 44. kötet meg több mint harmincat. A sorozatszerkesztőkkel és a kiadóval egyeztetve arra a döntésre jutottunk, hogy a kései novellisztikát mindössze két kötetben fogjuk kiadni. Ezek közül az egyikben lényegében az utolsó simításokat végezzük. Így viszont megnő a hézag a sorozatban a novellák és a *Cikkek, karcolatok* között. Az elbeszélések sorozata a 44. kötetrel fog végződni, míg a publicisztika csak az 51.-ikkel kezdődik. Mi kerülhetne a hiányzó hat kötetbe? A versek, a mesék, *Az amerikai menyecske* című utolsó, befejezetlen regény és a levelezés pótkötete nem tesz ki többet maximum négy kötetnél, de inkább csak kettőt. *Az amerikai menyecskével* az a fő probléma, hogy az elkészült regénykezdet meg az azt beharangozó, előzetesen publikált regénytervek együttesen is igen csekély, két-három ív terjedelműek. Viszont a kiadásnak nyilvánvalóan tartalmaznia kell (de inkább csak a jegyzetapparátusban vagy függelékként) a Mikszáth Albert által megírt teljes regényt. De ha a regényszöveg nagyobbik részét az író fia írta, akkor egy ilyen kötet tulajdonképpen indokolatlanul kerülne bele a Mikszáth-összkiadásba, hiszen egy másik szerző művét adnánk ki.

A nagy hézag a két alsorozat között azt sugallja, hogy amikor a novellák és a cikkek kiadását elkezdték, csak körülbelül tippeltek meg, mekkora szöveganyaggal kell hosszú távon számolniuk. A kései publicisztikáról pedig semmilyen terv, semmilyen hozzá-

⁴ MIKSZÁTH Kálmán, *Elbeszélések 15, 1891–1893*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1978 (MKÖM, 41).

vetőleges gyűjtés sem állt rendelkezésünkre. Ezért azt kell mondanom, hogy amikor néhány évvel ezelőtt nekifutottunk a kései kispróza kiadásának, lényegében egy szűz területet kellett feltörni. El kellett végezni a publicisztika összegyűjtését 1898-tól, illetve alaposan ellenőrizni és – mint kiderült – bővíteni az 1899 utáni novellakorpusz meglevő gyűjtését. A publicisztikai írások kommentálása igen nagy feladat lesz vagy lenne, de az irodalomtudomány szempontjából a kommentált papírkiadásnál sokkal sürgősebb és fontosabb feladat volt az összegyűjtött kései publicisztika hozzáférhetővé tétele a kutatás számára.

A technológiai fejlődés átalakította az olvasás kultúráját: ma már egyre kevésbé létezik az, ami online nem létezik, vagy nem online létezik. A kritikai kiadások egyre ambiciózusabb kísérletekkel kezdenek alkalmazkodni az új helyzethez, illetve kezdik kiaknázni az online megjelenés lehetőségeit. Az óvatlan olvasó akár azt is gondolhatná, hogy a Mikszáth kritikai kiadás eddigi kötetei hozzáférhetőek az interneten, mégpedig a MEK felületén, minthogy ott található egy ugyanolyan című, és a sorozat címlapjaihoz a megtévesztésig hasonló „borítóképpel” megjelenő szöveg. Ez azonban az Arcanum CD-jének szövege, amely egyrészt nem kritikai szöveg (hiszen nem tünteti fel a szövegváltozatokat), másrészt még csak nem is azonos a kritikai kiadás főszövegével. Úgy készült ugyanis, hogy begépeltek a főszöveget, kinyomtatták, és egyszer korrektúrázták. Rengeteg hiba maradt benne.⁵ Jó, hogy van, mégpedig nagyon sok szempontból, felbecsülhetetlen segítség, hogy kereshető, és hogy az interneten hozzáférhető, de a látszat ellenére nem a kritikai, hanem egy nem túl gondosan készített népszerű kiadás. Mindenesetre önként adódott az a gondolat, hogy a MEK fogadhatná be a kései publicisztikát, legalábbis első változatban. Máig hét kötet jelent meg ott, vagyis hozzáférhetővé vált az 1898–99-es, valamint az 1903 és 1906 közötti publicisztika,⁶

⁵ Két kedves példa: a CD-n *A gavallérok* nem önálló műként, hanem a *Prakovszky, a siket kovács* utolsó fejezeteként szerepel, *A Lőrinc kalapjai* című novellát pedig azért nehéz megtalálni, mert *A Lőrinc kalapjai* címen szerepel az elektronikus változatban. A MEK az előbbit javította, az utóbbit nem. Lásd <http://www.mek.oszk.hu/00900/00908/html/06.htm> (2014. május 29.).

⁶ MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1899*, s. a. r. HAJDU Péter, 2008, <http://mek.oszk.hu/07400/07469>; MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1898 január–*

mégpedig kritikai kiadásban, vagyis a szövegváltozatok feltüntetésével. Nincsenek azonban tárgyi magyarázatok, és van a kiadásoknak még egy nagy hátránya: a MEK az akadálymentesítésre hivatkozva ragaszkodott a végjegyzetekhez, hogy a szöveg teljesen lineárisan legyen olvasható. Az akadálymentesítés itt a vak olvasók igényeinek tekintetbevételét jelenti, valójában azonban olyan vak olvasókét, akik nem használnak számítógépet, hanem arra vannak ráutalva, hogy valaki felolvasson nekik a képernyőről. A textológiai jegyzetek ilyesfajta felolvasásának persze az égvilágon semmi értelme nincs, és vélhetőleg jobb lett volna utánanézni, milyenek a vakok számítógép-használati szokásai és lehetőségei: valójában semmi szükségük nincs ilyesfajta akadálymentesítésre.⁷ Részben emiatt vetődött fel, hogy az 1907 és 1910 közötti publicisztikát már ne a MEK-en, hanem az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének kritikai-kiadói portálján, a reciti-n tegyük közzé. A publicisztikai írások mennyisége meglehetősen csökkent Mikszáthnak ezekben az utolsó éveiben, ezért ezt a bő háromévnnyi anyagot akár egyszerre is kiadhatjuk, ami mintegy nyolcvan százalékban van készen.

A jegyzetapparátus megírásában a fél évszázad szemléleti változásai főképpen két területen okoznak dilemmát. Az életrajziság szempontja a sorozat megkezdése óta láthatólag veszített irodalomtudományos relevanciájából. A korábbi novelláskötetek minden novella keletkezését igyekeztek a szerző személyes tapasztalataival összefüggésbe hozni, és ahol ilyesmire semmilyen adatot nem találtak (és többnyire nem találtak), ott bátran fantáziáltak a kritikai kiadás jegyzetapparátusában, hogy milyen tapasztalat

június, s. a. r. HAJDU Péter, 2009, <http://mek.oszk.hu/06400/06494>; MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1898 július–december*, s. a. r. HAJDU Péter, 2009, <http://mek.oszk.hu/07100/07121>; MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1903*, s. a. r. HAJDU Péter, 2010, <http://mek.oszk.hu/08100/08168/>; MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1905*, s. a. r. HAJDU Péter, 2001, <http://mek.oszk.hu/09300/09388/>; Mikszáth Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1904*, s. a. r. HAJDU Péter, 2012, <http://mek.oszk.hu/10300/10329/>; MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek, tárcák: 1906*, s. a. r. HAJDU Péter, 2012, <http://mek.oszk.hu/10400/10474>. (2014. május 29.).

⁷ A kapcsolódó problémákról részletesebben lásd HAJDU Péter, *Digital editions of canonic texts: do such projects affect the canon?* *Texto Digital*, (6)2010/2, 85–95.

indíthatta Mikszáthot az adott novella megalkotására, milyen valóságos mintái lehettek az egyes alakoknak stb. Élmény és alkotás kapcsolata manapság talán kevésbé közvetlennek és kevésbé érdekesnek látszik. Ha vannak az adott szöveg keletkezéséhez kapcsolható életrajzi adatok, azt a kritikai kiadásnak természetesen tartalmaznia kell, de ma talán fontosabbnak látszanak a szövegközi kapcsolatok, mind az életművön belül, mind a kortárs irodalmi vagy akár publicisztikai szövegtérben. A novellák kiadásánál másfelől problémaként jelentkezik egy tulajdonképpen örvendetes fejlemény: a novellaelemzés fellendülése az utóbbi évtizedben, illetve a Mikszáth novellái iránt megélnékülő kritikai érdeklődés. Az összkiadás mindig is igyekezett áttekinteni az egyes írások kritikai fogadtatását, szakirodalmi utóéletét. Ezt mindeddig bő idézetekkel, az egyes szövegeket elemző, azokra vonatkozó irodalom akár több oldal terjedelmű reprodukálásával tette. A regények esetében ez nem is járt különösebb aránytalansággal. A *Nosztty fiú esete Tóth Marival Irodalom* szekciója hetven (igaz, apró betűs) oldal, ami nem sok a több száz oldalas regény után. És ebből csak harminc vonatkozik magára a regényre, a többi a színpadi és filmes adaptációk fogadtatását tárgyalja. És még Csáth Géza tanulmányának szinte teljes idézése sem eredményez aránytalanságot a maga hét oldalával. A novellákról viszont nagyon keveset lehetett idézni korábban: monográfiák egy-egy értékelő megjegyzése, legfeljebb egy-két bekezdés valamilyen téma kapcsán, novelláskötetek ismertetésében rövid említések. Ez a helyzet azonban újabban megváltozott. Manapság már írónak egész tanulmányok egyetlen novelláról, amelyek a szöveget nagyon szoros olvasásnak vetik alá, és egy-egy szófordulattól is messzemenő, néha igen izgalmas következtetéseket vonnak le. Ilyen tanulmányok teljes idézése az eddigi gyakorlatnak megfelelően azt eredményezné, hogy az *Irodalom* ismertetése akár sokkal hosszabb is lehetne, mint maga a novella. Ebben a kérdésben még nem sikerült döntésre jutnunk. Mondható, hogy a kritikai kiadásnak mindeddig csak a regényekkel kapcsolatban volt meg az a kialakult stratégiája, hogy a terjedelmesebb szakirodalmat is inkább idézi, mint ismerteti, és a novellák kiadásánál másképp kell eljárni. De az is tartható álláspont, hogy a kritikai kiadásnak nem sajátossága, hogy a jegyzet arányosan rövidebb a főszövegnél: egy adott írás

receptiótörténeti hatékonyságának fokmérője lehet, hogy milyen terjedelmű szakirodalom szól róla, és ha a sorozat eddig inkább teljes terjedelmében idézte az értelmezéseket, nincs elvi ok, hogy amit a regények megkaptak, azt a novellák azért ne kapják meg, mert rövidebbek.

A sorozat folytatásából adódik egy elvi dilemma a kései publicisztika néhány speciális darabjával kapcsolatban, amely számomra pillanatnyilag megoldhatatlannak látszik. A *Mikszáth Kálmán összes művei* modernizálja a helyesírást. A magánhangzó-hosszúság, a hosszú kettős betűk, az idegen szavak esetében teljesen, a központozás tekintetében nagyjából. Ez a kiadói elv minden fenntartás nélkül (vagy ellenére) vállalható és folytatható általában. Csakhogy 1904 októberében, majd fél évvel Jókai halála után Mikszáth feltámasztotta Tallérossy Zebulont,⁸ aki nemcsak *A kőszívű ember* fiainak egyik szereplője, hanem az *Üstökös* című vicclap állandó karaktere is volt. A közlemény legelején, a figurára jellemző tört magyarsággal és rettenetes helyesírással leszögezte, hogy az irodalmi alak túlélheti a szerzőt: „Fox csodálkozni, hogy in még élek. Pedig semmi se van benne különös. Író alakjai tul élnek írót.” A második bekezdésben pedig elhelyezett egy félreérthetetlen jelzést az új szerző kilétére: Zebulont összekapcsolta azzal a személynévvel, amely Budapest közigazgatásának kritikáját szinekdochikusán fejezte ki Mikszáth publicisztikájában, Sartoryval: „Hát kapóra kialtya nálatok városi közgyűlésen tekintetes Sartory barátom uram, hogy »Pesten nincs dragasák«.” Sartory, akit az *Új Zrínyiászb*an Zrínyi Miklós kedvel, bár kissé maradinak tart,⁹ a provincializmus mikszáthi megtestesítője¹⁰ mint a Jókaitól „megörökölt” Tallérossy jó barátja jelöli, ki is írja a szöveget igazából. Ettől kezdve időről időre megjelentek *Az Ujságban* a tót nemes nevében írt levelek aktuálpolitikai kérdé-

⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *Az öreg házsabályok*, *Az Ujság*, 1904. okt. 19., 1–3.

⁹ MKÖM 10, *A demokraták*, *Új Zrínyiász*, 80.

¹⁰ Sartory első említéseikor Mikszáth még reformkori anekdotát mesélt újra, amikor Sartory János György valóban élt (*Városunk atyái*, [1885] MKÖM 36, *Elbeszélések*, 86–89; *Ki a vivát?* [1891] MKÖM 80, *Cikkek és karcolatok* 30, 54–55). Később azonban a kortárs fővárosi politika szimbolikus (és kortársként fiktív) alakjává tette, nevét gyakran használta többes számban is. *Az Országos Hírlapban* meglehetősen gyakran emlegette.

sekről. A rossz helyesírás természetesen fontos stíluseszköz itt, de nyilvánvalóan nem minden a mai helyesírástól eltérő megoldásnak van ilyesfajta jelentősége. A hosszú magánhangzók egy része egyszerűen hiányzott a korabeli lapnyomdák betűkészletéből. Így egy *i* rövidsége ott, ahol a mai helyesírás hosszú *í*-t használna, egyaránt jelezhet kiejtésbeli sajátosságot, mint ahogy elképzelhető, hogy nem jelez semmit. Ha az *én* névmás helyett „*in*” szerepel az első fent idézett mondatban, az nagy valószínűséggel „*ín*” nyelvjárási változatot takar, de lehetséges, hogy rövid *i*-vel is ejtendő. Két mondattal arrébb viszont az „*író*” minden bizonnyal csak a nyomda hiányosságai miatt nem „*író*”. Ezeknél a leveleknél talán a betűhív közlés lenne a jó megoldás, de az eltérne a sorozat szövegekészítési elveitől. Ha maradunk a modernizálás mellett, akkor viszont szinte minden szónál külön kell eldönteni, hogy modernizálendő régies írásváltozatról, a nyomda hiányos betűkészletéből adódó és ezért javítandó hibáról vagy a fiktív levélíró egyedi és jellemző helyesírásának sajátosságáról van szó; az eredmény így egy sajátos hibrid lesz, egy részben modernizált, részben betűhív, a kettő között akár szavanként oszcilláló kiadás.

A különböző, részben technikai jellegű, nehezen eldönthető, de döntést igénylő dilemmák közt, ha nem is a legfontosabb, de talán a legnagyobb körütekintést igénylő kérdés, hogy mekkora mennyiségtől teszük a szövegváltozatok, vagyis a különböző publikált szövegek eltérései másik művé, novellaváltozattá az egyiket, illetve mikortól volna jogos az eltérő változatot másik műfajba és az életműkiadás logikájából következően másik alsorozatba utalni. Merthogy a Mikszáth kritikai kiadás látszólag mereven, ugyanakkor nem elég következetesen kezelte a műfaji besorolás kérdését. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a sorozat megtervezői, még ha egyes szövegekkel kapcsolatban bizonytalankodtak is, szilárd műfaji kategóriákban gondolkodtak, és így hozták létre az alsorozatokat. Besorolási döntéseik sokszor látszanak önkényesnek, túl formálisnak vagy külső érdekek által motiváltak. Valószínű, hogy a *Regények és nagyobb elbeszélések* alsorozatot tartották a legfontosabbnak, ezért kezdték azzal a publikálást. 1961-ben lezárult a regények kiadása, és csak ekkor kezdtek hozzá a többi alsorozathoz, a novellák, a levelezés és a publicisztika kiadásához. Normál esetben ennek fordítva kellett volna történnie, hiszen a

levelezés és a publicisztika, de Mikszáth esetében még a novellisztika is számos adalékot szolgáltat a regények keletkezéstörténetéhez. A regények primátusa azzal a következménnyel is járt, hogy az akár csak egy kicsit is hosszabb elbeszéléseket a regények között találjuk meg. A publicisztika és a novellák elkülönítése sem mindig problémamentes, amiről a jegyzetapparátusban Bisztrayék néha értekeztek is: vannak fiktív elbeszélőt szerepeltető, alapvetően narratív cikkek, és vannak aktuális eseményeket feldolgozó novellák is. A kettő között a határt szerintük az elvonatkoztatás mértéke jelöli ki: ami szorosan kötődik a napi aktualitáshoz, az karcolat; ami elszakad ettől, az novella.¹¹ Nyilvánvaló, hogy az alsorozatokba soroláshoz ezért gyakran erős értelmezői gesztusokra van szükség. Ha Rejtő István a novellák között adott ki egy olyan szöveget, amely „Nekrológ” műfajmegjelöléssel jelent meg még a *Pipacsok a buzában* című kötetben is,¹² vagy ha Bisztray Gyula felvehetett az elbeszélések közé egy másfél oldalas elmélkedést az emberi vágyakról, amit Mikszáth egy orvosból táncrend-

¹¹ A narratív esszé és a novella műfaji elhatárolását ennél bonyolultabb problémának látja Karl-Heinz STIERLE, *Story as Exemplum – Exemplum as Story: On the Pragmatics and Poetics of Narrative Texts*, transl. David WILSON = *The New Short Story Theories*, ed. Charles E. MAY, Athens, Ohio, Ohio University Press, 1994, 15–43.

¹² MIKSZÁTH Kálmán, *A halál után*, MKÖM 36, *Elbeszélések*, 62–67. Első kiadása: *Pipacsok a buzában*, Budapest, Révai Testvérek, 1890, 217–225. A műfajmegjelölést a kritikai kiadás a főszövegből kihagyta, nem tüntette fel sem a kötetkiadás bibliográfiai adatainál, sem a szövegkritikai jegyzetekben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem vették észre, hiszen a jegyzetek *Keletkezéséről* című diszkurzív része így kezdődik: „A Forgách Antal grófról szóló Mikszáth írás [...] nekrológnak készült [...] de ennek ellenére már a MKm megindításakor az író besorolta elbeszélései közé, csupán a címhez illesztett jegyzetben jelezte eredeti rendeltetését: »Nekrológ«. A visszaemlékezésben azonban elsősorban a kor[-] és a helyzetfestő elem dominál, és joggal érezte, hogy ez az írása közelebb áll elbeszélései világához, mint karcolatai alaphangjához.” (MKÖM 36, *Elbeszélések*, 274.) Én nem tudom, mit érzett Mikszáth, és nem akarnám eldönteni, joggal érzett-e valamit, amit esetleg érzett, de azt látom, hogy elhelyezett a szövegben egy műfajmegjelölést, amit a kritikai kiadás elrejtett a keletkezéstörténeti fejtegetésekbe, hogy ne zavarja a szöveg besorolását az elbeszélések közé. Mint látható, a fő érv, hogy ami egy elbeszéléskötetben megjelent, az elbeszélés. És tényleg: a *Pipacsok a buzában* című kötetnek is volt műfajmegjelölése, „Tizennyolc elbeszélés”.

jébe írt,¹³ akkor én is feljogosítva érezhetem magam, hogy az Erzsébet királyné halála után írott emlékezések némelyik narratívabb darabját novellaként közöljem. A különbség persze jelentős, én csak a napilapban megjelent, kvázi nekrológgként szolgáló emlékezéseket szeretném elbeszélésnek tekinteni, míg a kritikai kiadás eddig olyan publicisztikai jellegű szövegeket iktatott az elbeszélések közé, amelyeket Mikszáth felvett egy-egy nagyobb-részt novellákat tartalmazó kisprózai kötetbe (ugyanakkor az ilyen kötetekből a hosszabb elbeszélések könnyen kerültek át a *Regények* alsorozatába).¹⁴ Ez alól az ökölszabály alól kivételt képez a *Club és folyosó* című kötet, amelynek két eltérő kiadásában összesen harmincnyolc szöveg szerepelt, amiből harminc a novellák, hét a cikkek közé került, egy pedig *A demokraták* függelékébe. Itt azonban nem a kritikai kiadás szerkesztésének tudatos döntése alapján választották szét műfaji alapon az egy kötetben megjelent írásokat, minthogy a kritikai kiadás kisprózai sorozatai¹⁵ egyszerűen nem tudnak a *Club és folyosó* létezéséről. Az ottani megjelenéseket nem tüntetik fel, szövegváltozatait nem dolgozzák fel, köztük a címváltozatokat sem.¹⁶ Sőt *A tályai sötét erdőben* jegyzetei közt ezt olvassuk: „A Pesti Hírlap 1884-es első közlése után MK nem iktatta gyűjteményes köteteibe, csak a Jk [Jubileumi kiadás] sajtó alá rendezésekor került újból kezébe. A szöveget gondosan átfésülve illesztette a kötetbe.”¹⁷ Ezzel szemben a mű a *Club és folyosó* öt kiadásában jelent meg a következő években: 1888, 1893, 1896,

¹³ MIKSZÁTH Kálmán, *Hová ér az ember?*, MKÖM 40, 84–85. Első kiadása: *Pernye*, Budapest, Révai Testvérek, 1893, 19–21. Ezúttal a kritikai kiadás hozza a főszövegben a lábjegyzetet a címhez: „Egy orvos-bál táncrendjébe írta a szerző.”

¹⁴ Mint például a *Farkas a Verhovinán* (MKÖM 4, 121–151) a *Pernye* című kötetből.

¹⁵ Azért ez a megszorítás, mert az egyetlen kivétel éppen a *Regények* sorozatában, *A demokraták* függelékében megjelent *Magyar demokraták*, amelynek első kötetmegjelenéséről (de a többi kiadásról már nem) tudott a sajtó alá rendező (Király István), sőt azt vette a főszöveg alapjául (MKÖM 10, 378).

¹⁶ Ezért van az, hogy a *Club és folyosó*ban *Illetékszabási történetek* címmel szereplő írás a kritikai kiadásban úgy található meg, mint *Miből jön be az a hárommillió plussz?* (MKÖM 75, 113–117), mégpedig a parlamenti karcolatok között.

¹⁷ MKÖM 35, 320.

1901, 1904. Így aztán az a gondos átfésülés sem 1910-ben, hanem 1887-ben történt, amihez képest csak némi szövegromlás adódott a Mikszáth által nem ellenőrzött életműkiadás új szedése folytán. Mindezek ellenére az a tény, hogy van olyan gyűjteményes kötet, amelynek kontextusteremtő erejét a kritikai kiadás nem vette tekintetbe az elbeszélések és karcolatok műfaji elkülönítésénél, feljogosít minket, hogy máshol is eltekintsünk tőle. Mindenesetre a papírkiadás igen kevésbé képes kezelni a többes besorolhatóság kérdését, így most is egyértelmű döntéseket kell hoznunk, hogy milyen műfaji alсорozatba utaljuk az egyes szövegeket vagy szövegváltozatokat.¹⁸

Talán meglepően hangzik, de a publicisztika és a levelezés közti határ sem mindig egyértelmű. A levelezés három kötete számos olyan szöveget tartalmaz, amelyek a sajtóban, nyomtatásban jelentek meg és maradtak fenn. Ezeknek egy része úgynevezett „nyílt levél”, amely alighanem publicisztikai műfaj.¹⁹ De bőven vannak az adott szerkesztőséghez, vagy akár csak a szerkesztőhöz címzett levelek is, amelyek valójában a lap olvasóival kívánják megosztani Mikszáth gondolatait. Vagyis a levélforma lehet publicisztikai célú és tartalmú közlés eszköze is, ahogyan vannak levél formájú novellák is. Még szerencse, hogy Katángy Menyhért levelei nem kerültek a levelezéskötetekbe! De akárhányszor levél formájú publicisztikára bukkantam Mikszáth utolsó évtizedének feltárása során, mindig ellenőriznem kellett, nem adták-e már ki a levelezésben. Sokszor igen, sokszor nem.

Már az 1890-es évek novelláinak sajtó alá rendezésekor szembesülnöm kellett azzal a problémával, hogy Mikszáth néha regény-

¹⁸ Ha esetleg kibontakozik a PIM által nemrég kezdeményezett vállalkozás, a Mikszáth kritikai kiadás már megjelent köteteinek hálózati újrakiadása, akkor lehetővé válhat az egyes szövegek többes műfaji besorolása is, ami egyrészt az olvasóra bízta, hogy például cikknek vagy novellának tekint egy írást, másrészt mindkét műfaj felől elérhetővé teszi.

¹⁹ A levelezés közt még például egy *Scarron* aláírással ellátott szöveg is megjelenhetett, pedig azt gondolnánk, ennél világosabb műfaji jelzés nem is létezhet: ez nem misszilis, hanem cikk, hiszen a szerző nem a saját nevével, hanem közismert karcolatírói álnevével jegyzi a közleményt (MKÖM 25, 32–34). De ellenpéldát is idézhetünk: a *Levél a szerkesztőség összes tagjaihoz* című, levél formájú, *Scarron* aláírással ellátott szöveget az egyik publicisztikai kötet *Cikkek, tárcák* részéből (MKÖM 75, 65–66).

fejezeteket is elsütött, novellaként önállósítva, egy másik lapnál, mint ahol a regény sorozatközlésben megjelent. Ott²⁰ függelékben közöltem az ilyen regényfejezetheől lett novellákat. Ezt a gyakorlatot Mikszáth folytatta az 1900-as években is, de ekkor már tanulmányként is önállósított részeket. Elsősorban a *Jókai Mór élete és kora* egyes fejezeteit adta el különböző lapoknak, de *A fekete város* egyik kultúrtörténeti kitérője is megjelent *Az ördög kertjei* címmel *Az Ujság*-ban. A helyzetet itt tovább bonyolítja, hogy *Az Ujság* tárcarovatában 1908. december 25-én²¹ valójában két, önálló címmel ellátott szöveg jelent meg. Az első, *Az ördög kertjei* inkább történelmi témájú esszé, míg a második, *A vetélkedő nábobok* inkább novellának tekinthető, hiszen teljes egészében narratív. Csakhogy a kettő együtt alkotta *A fekete város* VII., *Menyecske palánták* című fejezetét, amely viszont csak 1909. március 28-án és április 4-én jelent meg két részben a *Vasárnapi Ujság*-ban.²²

A műfajiság ma sokkal kevésbé fontos irodalomtudományi kategória, mint az 1960-as évek elején volt, de a Mikszáth-kiadás szempontjából talán a legfontosabb belátás, amelyet érvényesíteni kell, hogy a műfaji besorolás maga is értelmezői tevékenység eredménye, amelyért a szövegkiadónak vállalnia kell a felelősséget, és láthatóvá kell tennie a döntéshez vezető utat. A legutóbbi példák már átvezettek ahhoz a problémához, hogy egymáshoz közeli szövegek, ugyanannak (?) a szövegnek egyes változatai akár más műfajba is besorolhatók. Egy regényből kimetszett, esetleg új bevezetéssel és lezárással ellátott részlet, nyilvánvalóan nem regény, még a nagyfokú egyezés ellenére sem, hiszen az egyezés nem szimmetrikus: a novellaszöveg egyezik a regényszöveggel, de a regényszöveg túlnyomó része nincs meg a novellában.

A regények esetében előfordult, hogy a szövegkritikai apparátusba komplett fejezetek kerültek. Különösen emlékezetes *A Noszty fiú esete Tóth Marival* első fejezete, amelynek az első, az újságközléskor írt változatát Mikszáth úgy, ahogy volt, kidobta, és új koncepció alapján teljesen új első fejezetet írt a könyvpublikáció

²⁰ MKÖM 42, 116–125.

²¹ *Az Ujság*, 1908. dec. 25., 1–9.

²² MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete város*, *Vasárnapi Ujság*, 1909. márc. 28., 247–250 és 267–270.

számára. Ez tíz apró betűs oldalt jelent, ami csak a jegyzetapparátusban hozzáférhető.²³ Ez a regényszöveg mintegy három százalékat kitevő eltérés még azáltal sem teszi önállóan közlendő regényváltozattá a folyóiratközlést, hogy kiemelt jelentőségű helyen található. Novelláknál is hiányozhat akár több bekezdésnyi szöveg valamelyik változathoz. A *Minden asszony, asszony* című elbeszélés kötetkiadásából Mikszáth az újságközléshez képest kihagyott egy hétbekezdésnyi történelmi visszatekintést és egy komplett párbeszédet.²⁴ Ez már tizenhét százaléknyi eltérés, de még sincs ok a változat külön közlésére, mert ezt az eltérést a szövegekritikai apparátus jól tudja kezelni.

De néha ennél kisebb eltérések esetében is felvetődik még a műfajváltás lehetősége is: egyes Mikszáth-novellák megjelenései gyermek- vagy ifjúsági lapokban tendenciózus eltéréseket mutatnak. A gyakori kurtításokon kívül megfigyelhető tendenciákra egy-egy példát hozok *A rossz matéria* című 1883-as elbeszélés 1891-es, *A sovány Tóth Gyula* című gyerekváltozatából.²⁵

<i>Tendencia</i>	<i>A rossz matéria</i>	<i>A sovány Tóth Gyula</i>
idegen szavak lefordítása ²⁶	Diligencia	iskolai év
idegen szavak kihagyása	Denique elhatározták	Elhatározták
káromkodások elhagyása	azokat a gonosz kölyköket	azokat a kosztos gyerekeket
páros testrészek egyes száma	benőttek a szemei	benőtt a két szeme
germanizmusok	úgy néztek ki	olyanok voltak

Valószínű, de bizonyíthatatlan, hogy a változtatások nem magától Mikszáth Kálmántól, hanem az adott ifjúsági lapok szerkesz-

²³ MKÖM 20, 279–288.

²⁴ Lásd MKÖM 39, 210–211.

²⁵ *A rossz matéria* megjelent a kritikai kiadásban: MKÖM 34, 17–28. *A sovány Tóth Gyula* című változat *Az Én Újságomban* (1891. jún. 28., 420–422), majd másodközlésben a *Magyar Lányokban* jelent meg (1895. jún. 16., 405–408), az 1893 és 1897 közötti novellák jegyzeteihez írt bevezetésben közöltem az eltéréseket: MKÖM 42, 166–168.

²⁶ Tulajdonképpen a cím megváltoztatása is ebbe a kategóriába esik, hiszen az elbeszél világban a „rossz matéria” és a „Tóth Gyula” kifejezéseknek ugyanaz a referenciája.

tőitől származnak, az ő stílusideáljukat, pedagógiai elképzeléseiket tükrözik. De még ha bizonyos műveknél az ilyen módosítások összességükben is csak csekély hányadát változtatják meg az adott műnek, valahogy az az érzésünk, hogy végeredményben egy egészen más karakterű szöveg jön létre. Egyszerűen elvész a mikszáthi stílus néhány fontos sajátossága. Ezért felvetődhet a gondolat, hogy a gyerekváltozatokat önállóan is közölni kéne az egyelőre nem létező *Mesék* sorozatban vagy kötetben. Merthogy volt Mikszáthnak egy ilyen műfaja is (ilyen irányú tevékenységét vélhetőleg a könnyű pénzkeresés motiválta elsősorban), és bizony lehet, hogy a gyors átalakítások (akár szerkesztői intervencióval) egy másik kommunikációs szituációba, más mediális helyzetbe: más műfajba transzponáltak egyes novellákat.

Keletkezéstörténeti szempontból igazi rejtély, szövegkiadói szempontból pedig alig megoldható probléma *A Ferenc József-rend kiskeresztje* című elbeszélés. Az 1897-es, a *Pesti Hírlap*ban megjelent szöveget Mikszáth 1900-ban az *Új Idők* számára alapvetően átdolgozta, de ez az átdolgozás szinte csak a nyelvi stílári réteget érintette. A történetvezetésben, a szereplők jellemzésében semmilyen lényegi változás nem történt. Majdnem minden mondat különbözik, de mivel majdnem minden mondatnak megvan a megfelelője mindkét helyen, talán mégis merészség lenne azt állítani, hogy ezek már különböző művek. Ráadásul 1902-ben Mikszáth újra megjelentette a novellát *A Hétkben*, mégpedig az 1897-es, korábbi változatot, csekély módosításokkal. Ez lenne tehát az *ultima manus* elve szerint a végső változat, ennek kéne a főszövegbe kerülnie. De a két változat annyira eltér, hogy azt egy textológiai apparátussal lehetetlenség lett volna megmutatni. Itt azt a döntést hoztuk, hogy az 1900-as szöveg került a főszövegbe, de az 1897-es szöveget is teljes egészében közöltük függelékben.²⁷

A továbbiakban egy olyan változatpárról lesz szó, ahol az eltérések mértéke talán nem nagyobb, de ahol mégis nyilvánvalóan új műről van szó, és még a műfajváltoztatás kérdése is felvetődik. 1899-ben az *Országos Hírlap*ban jelent meg *A Katánghy meséje* című szöveg. Formailag ez Katánghy Menyhért levele Klára nevű

²⁷ MKÖM 42, 92–99 és 129–135, jegyzetek: 243–246, ill. 260–262.

feleségéhez. Ebben elmesél egy különös történetet, amely egy budai ügyvéddel a halála után történt meg. A sír, ahova temették, egyszersmind Zsigmond király egykori írnokának nyughelye is. A két lélek olyan hangosan kezd veszekedni, hogy zavarják az ördögöt, aki parancsot ad, hogy inkább menjenek vissza az életbe, de zavar keletkezik, és egymás korában támadnak fel. Mindketten felháborodással és csodálkozással tapasztalják meg a másik korának politikai realitásait. A fontosabb valószínűleg a másodiknak előadott történet, a Zsigmond korabeli írődeák értetlenkedése az obstrukció miatt. Katánghy Menyhért a mesét az adott politikai szituáció értelmezésére szolgáló példázatként adja elő levelében, de hogy mindezt honnan tudja, és miért meséli el a feleségének, nem derül ki.

A Katánghy-szövegek²⁸ műfajisága már eleve okozott némi gondot a kritikai kiadásnak.²⁹ Két alsorozatba lettek szétosztva: egyrészt Bisztray Gyula létrehozta a *Két választás Magyarországon* című vadonatúj Mikszáth-művet 1958-ban a *Regények* között, ami a *Nagyságos Katánghy Menyhért képviselő úr viszontagságos élete, kalandjai, szerencsétlensége és szerencséje* és *A körtvélyesi csíny* című³⁰ hosszabb elbeszélésekből, valamint függelékként egy karcolatból állt össze. A Katánghy-levelek viszont keletkezésük időrendjében kerültek be a *Cikkek, karcolatok* alsorozatába. Ennek a hagyománynak az felelne meg, ha *A Katánghy meséje* is a karcolatok közé kerülne. Maga Katánghy mint elbeszélő/levélíró szolgálhat a publicisztika műfaji szignáljaként. Az ő alakjának nyilvánvalóan fiktív karaktere korábban sem volt akadály a publicisztikai besorolásnak, és a szöveg nagy részét kitevő narrációt az értelmező keret talán eléggé köti a napi politikai aktualitáshoz, hogy ne tekintsük novellának. Másfelől azért elgondolkod-

²⁸ Katánghy alakjához Mikszáth életművében és az *Országos Hírlapban* vö. HAJDU Péter, *Tudás és elbeszélés: A Mikszáth-kispróza rejtelméi*, Budapest, Argumentum, 2010, 101–103.

²⁹ A műcsoport mint a recepcióban variálódó konglomerátum amorf természetének jelentőségéhez és a kritikai kiadás eljárás módjának esztétikai-ideológiai alapjaihoz vö. EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Budapest, Korona, 1998, 46–47.

³⁰ Valójában ez a címadás is újnak tekinthető. Az első kötetmegjelenésekben ez csak az alcím volt: *Egy választás Magyarországon vagy A körtvélyesi csíny*.

hatunk azon, hogy olvashatnánk levélformában írt keretes novel-
laként is. A szövegben a legérdekesebb még ebben az első válto-
zatban sem az obstrukcióról kifejtett politikai álláspont, hanem
az összekeveredett feltámadás alapfikciója, amely az *Új Zrínyiász*,
a mikszáthi történelemfelfogás felé vagy felől nyitja meg a szöveg
értelmezhetőségét. Persze az *Új Zrínyiász* értékelésének és hatás-
történetének is az aktuálpolitikai kötöttség volt a fő problémája
majd egy évszázadig.³¹

A szöveget Mikszáth 1904-ben dolgozta át *Az én kortársaim*
című, díszes kiállítású, sok képpel, sőt sok színes képpel ellátott
kötet számára, amelyet az akkor frissen alapított *Az Ujság* hús-
vétí ajándékként adott előfizetőinek. Válogatás volt az előző öt-hat
év publicisztikájából. Elsősorban portrékat és nekrológokat tar-
talmazott, de volt benne több olyan írás is, amely politikai intéz-
ményeket, ceremonális szokásokat ismertetett, és a végén még
néhány alapvetően narratív, novellaszerű szöveg is, mint *A meg-
konfundált kísértetek*, ami *A Katánghy meséjéből* lett. Mikszáth
eltüntette Katánghy Menyhért alakját, ami azt jelenti, hogy a
keretes szerkezetet is megszüntette, az egész levélből semmi sem
maradt, és így az a reflexió is eltűnt, amely a tulajdonképpeni el-
beszélés aktualizáló értelmezésére explicit módon felszólít. A sír-
beli párbeszéd, a sátáni beavatkozáson és a modern ügyvéd
Zsigmond korabeli feltámadásának elbeszélésén alig történtek
változtatások, viszont a középkori írnok pesti kószálása jócskán
kibővült, az előadás sokkal színesebb lett. (A politikai helyzet le-
írásán nem sokat kellett változtatni: 1904-ben is volt obstrukció.)
Ezek az eltérések eléggé alapvetőek ahhoz, hogy két különálló,
külön közölhető műről beszéljünk, noha jelentős a két szöveg
közötti egyezés is. És az explicit aktualizáló keret eltűnésével a
második változat sokkal kevésbé publicisztikai jellegű, közelebb
áll a novellákhoz. Másfelől azonban még mindig bőven maradtak
aktuálpolitikai motívumok, és *Az én kortársaim* mint közvetlen
szöveggörnyezet szintén a publicisztika felé tolja a mű értelmez-
hetőségét. Ez a második változat egy publicisztikai gyűjteményes

³¹ Ennek kezdeteihez lásd [T.] SZABÓ Levente, *Emlékezetközösségek és Mikszáth Kálmán Új Zrínyiásza = Rodosz-tanulmányok I*, szerk. [T.] SZABÓ Levente, TÓTH Zsombor, Kolozsvár, Kriterion, 2001, 170–171.

kötetben jelent meg. Vagyis még mindig vannak érvek amellett, hogy ezt az új művet is a politikai karcolatok közé kellene besorolni.

Viszont 1908-ban a Révai Testvérek megjelentették *Az én kortársaim* második kiadását. Ez már nem volt olyan reprezentatív kiállítású: nem voltak benne képek, viszont jó néhány 1904 és 1908 között keletkezett írással bővítették az anyagot. Az új szövegek között több olyan is van, amely elég egyértelműen novella. Ezek részben azért politikai tematikájúak, részben viszont – a változatlanul hagyott cím ellenére – történelmi tárgyúak. Ebből az következik, hogy a második kiadás nyújtotta szövegkörnyezet már sokkal kevésbé jelöl ki aktuálpolitikai, zsurnalisztikai értelmezési keretet a szöveg számára.

Elmondható, hogy a változás mennyisége itt új művet, és talán új műfajt is eredményezett, de nem szabad elfelejteni, hogy már az első változat is több olyan vonást mutatott, amely akár a novellák közé is besorolhatóvá tette, és hogy a második kidolgozás sem szakadt el teljesen az újságírói beszédmódtól, és a megjelenés kontextusa is erősen kötötte a publicisztikai műfajokhoz. Olyan köztes pozíciót foglalnak el ezek a szövegek, amely a besorolást a szövegkiadó önkényére bízta, ha már a sorozat egyértelmű döntést követel tőle.